

УДК 069. 63 – 051: [908+94] (477.54 – 25) «1946/1947»

Дейнеко Сергій Миколайович
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
II-го науково-експозиційного відділу,
Комунальний заклад
“Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова”
(Харків, Україна)
deineko.s.m@gmail.com

Serhiy M. Deineko
Candidate of Historical Sciences (PhD),
senior research fellow,
The Second Scientific-exhibitional Department,
M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum
(Kharkiv, Ukraine)

**ПОРТРЕТ СПІВРОБІТНИКА ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У 1946 ТА 1947 РОКАХ**

**PORTRAIT OF THE STAFF MEMBER OF HRYHORIY SKOVORODA KHARKIV MUSEUM OF HISTORY AND
REGIONAL STUDIES IN 1946 AND 1947**

Анотація

Дослідження присвячене співробітникам музею, які склали основу колективу у 1946 та 1947 рр. Вивчення кадрового потенціалу регіональних музеїв радянської України повоєнної доби не було поширеним серед дослідників, тому метою цієї роботи є створення портрету співробітника Харківського історико-краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди у 1946 та 1947 рр. Для цього використано кілька критеріїв: освіта, національність, посада, стаж, місце народження, публікації. Під час нашої розвідки ми прийшли до таких висновків: співробітник тогочасного музею – це особа з вищою освітою, переважно українець, рідше росіянин або єврей, народився у Східній або Центральній Україні, з науковим стажем (хоча саме цей пункт викликає певні сумніви), безпартійний. Особисті дані членів науково-методичної ради закладу, які працювали за сумісництвом не використані.

Ключові слова: Харків, музей, співробітник, портрет, дослідження.

Summary

The study is dedicated to the museum staff members, who made up a basis of the staff in 1946–1947. It should be noticed that the studies of staff capacity of regional museums of the Soviet Ukraine in the post-war years are not popular among researchers. Respectively, the aim of this study is to create the image of the staff member of Hryhoriy Skovoroda Kharkiv Museum of History and Regional Studies in 1946–1947. Several criteria were used: education, nationality, position, experience, birth place, publications. During our search we came to several conclusions. An average staff member of the museum is a person: 1. with high education; 2. a Ukrainian by ethnicity, less often Russian or Jew; 3. a native of Eastern or Central Ukraine; 4. with scientific experience (although this point raises some doubts); 5. non-party member. Personal information of the members of scientific and advisory council of the institution who had combine jobs were not used.

Key words: Kharkiv, museum, staff member, portrait, study.

Друга світова війна вплинула на всі сфери життя радянського суспільства. Звісно не минула й музеї. Окрім проблем, пов'язаних з розграбуванням та загибеллю цілих колекцій, вони зіштовхнулися, особливо на звільнених територіях, з кадровими проблемами. Країні катастрофічно не вистачало не тільки працівників робітничих професій або вчителів, але і кваліфікованих музейників. Так, Наказ № 750 “Про стан кадрів культосвітніх установ” від 19.04.1946, виданий Комітетом в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, констатував, що, “якісний склад культосвітніх робітників в значній мірі не задовольняє вимог, які поставлені перед культосвітніми установами: низький культурно-політичний і загально-освітній рівень, малий досвід роботи і відсутність у багатьох з них спеціальної освіти. На 01.04.1946 в культосвітніх установах УРСР є 2 500 вакантних посад. Багато культосвітніх робітників потребують заміни”¹.

Дослідження кадрового потенціалу регіональних музеїв у радянській Україні у повоєнний час не було масовим. Є низка робіт, пов'язаних певною мірою з темою нашого дослідження. Так, стаття О. Г. Павлової висвітлює один із довоєнних періодів з життя музею, а саме його існування у добу НЕПу. Її розвідка присвячена в основному комплектуванню фондів та експозиційній роботі установи у зазначений період².

Необхідно згадати низку робіт, дотичних до кадрової політики в музеях радянської України у повоєнний час. Зокрема,

1 Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р.-5 942. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 29.

2 Павлова О. Г. Музей Слобідської України імені Г. С. Сковороди (січень 1920–1929). – Переяславські Сковородинівські студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 304–309.

йдеться про Кам'янець-Подільський історичний музей (нині – Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник)³, Чернівецький краєзнавчий музей⁴, Луганський обласний краєзнавчий музей⁵, Херсонський краєзнавчий музей⁶, Сумський обласний краєзнавчий музей⁷, Львівський історичний музей⁸.

Найбільш інформативною, із вищезгаданих, є праця Л. В. Лірук. Тобто, історія формування кадрів у музейній галузі вже давно є питанням, яке цікавить вітчизняних дослідників. Але, не дивлячись на це, долі харківських музейників у повоєнний період не потрапили в поле зору істориків. Саме відсутність розвідок з цієї тематики обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої роботи є складання портрету співробітника Харківського історико-краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди у 1946–1947 рр. Для цього використано низку критеріїв: освіта, національність, посада, стаж, місце народження, публікації. Окремо розглянуто постаті відомих представників науки, які в цей час працювали у музеї.

Джерельною базою стали документи з Державного архіву Харківської області – Ф. р-5 942.

Восени 1943 р. запровадив Харківський історико-краєзнавчий музей імені Г. С. Сковороди (далі – ХІКМ), який створили на базі кількох закладів культури – історичного музею, Центрального музею імені Артема та Центрального музею революції⁹.

У перший повоєнний рік штат налічував 60 посад, з них наукових співробітників – 23.

20 січня 1946 р. в установі працювали 54 особи, 6 місць залишалися вакантними.

Освіта:

- з вищою – 18 осіб (з них 14 – наукові співробітники або 77,77%) або 33,3% (25,9% – наукові співробітники);
- з неповною вищою – 5 осіб (з них – всі 5 наукові співробітники) або 9,25%;
- з середньою – 7 осіб (з них 2 наукових співробітника – по 1-му у відділах соціалістичного будівництва та природи) або 12,9%;

- з початковою – 21 особа або 38,88% (технічний персонал);

- щодо 3-х осіб, які у той час працювали в музеї (Шматова, Замаруєва, Муженко) даних немає.

Національність:

- українці – 34 особи або 62,96%;

- росіяни – 11 осіб або 20,37%;

- євреї – 6 осіб або 11,11%.

- щодо 3-х осіб даних немає.

Науковий стаж, відповідно до матеріалів Державного архіву Харківської області, мали 19 осіб (включно з директором – 18 років, художниками – 23 і 40 років). Ці дані викликають певні сумніви, особливо враховуючи так званий науковий досвід С. Д. Середи (який він заробив, перебуваючи на різноманітних партійних посадах). Згідно з музейною обліковою документацією, наукові праці мали 11 співробітників. Хоча ніяких списків цих праць не виявлено. Можна зробити припущення, що вищезгадані роботи, швидше за все, – це тематико-експозиційні плани, лекції та вивчення і науковий опис фондів (паспорти). Окремо необхідно наголосити, що ці припущення не стосуються археолога І. Ф. Левицького.

Партійна приналежність:

- 7 осіб були членами ВКП(б). Це – 12,96%.

Кількість навчальних закладів, які закінчили співробітники музею, – 14. Серед них, зокрема: Інститут Червоної професури, Харківський інститут народної освіти, Київський інститут народної освіти, Харківський державний університет, Бухарестський інженерно-будівельний інститут, Уральський індустріальний інститут, історичний факультет Харківських вищих жіночих курсів, Ленінградське військово-училище зв'язку.

Список середніх закладів освіти також вельми цікавий: Лебединська жіноча гімназія (Павленко Ганна Іванівна, наук. співроб.), Соціально-економічний технікум (2 курси), 1-ша Жіноча харківська гімназія, Художнє училище, Школа політичної освіти, Планово-економічний технікум.

Місце народження наукових та адміністративних співробітників:

- уродженців УРСР – 21 особа (м. Харків, Харківська, Полтавська, Дніпропетровська, Сумська та Черкаська обл.);

- уродженців РРФСР – 9 осіб (Курська, Смоленська, Ленінградська, Саратовська обл., м. Ленінград).

Відповідно, портрет пересічного наукового співробітника ХІКМ у 1946 р. був таким – це особа з вищою освітою,

3 Лірук Л. В. Фінансування та штат Кам'янець-Подільського музею другої половини 1940-х років до 2010 року (на основі архівних документів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника) // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. наук. пр. за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В. С. Травинський (голова), Л. В. Баженов, О. М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 272 с.

4 Сандуляк І. Формування та діяльність Чернівецького краєзнавчого музею у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. – Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – 2016. – Т. 2. – С. 322–356.

5 Принь М. О. Луганський обласний краєзнавчий музей – форпост пам'яткоохоронної роботи на сході України / М. О. Принь. – Праці Центру пам'яткознавства. – 2010. – Вип. 17. – С. 151–156.

6 Коник О. “Тов. Яник – директор”: робота Марії Яник у Херсонському краєзнавчому музеї (березень 1944 – травень 1945 рр.). – *Scriptorium nostrum*. – 2015. – № 3. – С. 141–152.

7 Сапухіна Л. П. З історії Сумського обласного краєзнавчого музею // Сумський обласний краєзнавчий музей: історія та сьогодення. – Суми, 2005. – 184 с.

8 Юхимчук К. Ігор Свешніков та Львівський історичний музей (1945–1959 роки). – Археологічні дослідження Львівського університету. – 2015. – Вип. 19. – С. 199–215.

9 ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

переважно українець, рідше росіянин або єврей, народився у Східній або Центральній Україні, з науковим стажем, тобто має досвід роботи (хоча саме цей пункт викликає певні сумніви), безпартійний.

Пересічним технічним працівником була особа з початковою або середньою освітою, переважно українець, рідше росіянин або єврей, який народився у Східній або Центральній Україні, безпартійний¹⁰.

У наступному році портрет дещо змінився. Так, станом на 15 грудня 1947 р. в музеї працювала – 51 особа, за загальної кількості посад – 60.

Освіта:

– з вищою – 18 осіб (з них адміністративних і наукових співробітників – 17) або 35, 29%;

– з середньою – 13 осіб (з них – 5 наукових співробітників, 1 завідувач фотолабораторією, 1 завгосп, 1 окантовщик) або 25,49%;

– з початковою – 20 осіб (з них – бухгалтер) або 39,21 %.

Стаж музейної роботи мали (від 3 місяців до 24 років):

– 22 особи (наукові співробітники, завідувачка бібліотекою) або 43,13%.

Наприкінці квітня кількість наукових співробітників збільшилася до 26 осіб.

Із них, з освітою:

– вищою – 20 осіб або 76,92%;

– незакінченою вищою – 1 особа або 3,84%;

– середньою освітою – 5 осіб або 19,23%.

Національність:

– українці – 15 осіб або 57, 69%;

– росіяни – 7 осіб або 26,92%;

– євреї – 4 особи або 15,38%.

Партійна приналежність:

– 9 осіб були членами ВКП(б) або 34,61%;

– 1 особа – член ЛКСМУ або 3,84%;

– 16 осіб – безпартійні або 61,53%.

Стаж музейної і архівної роботи мали:

– 10 осіб (з них – 2 архівіста).

Відповідно, портрет пересічного наукового співробітника у 1947 р. виглядав таким чином. Це особа з вищою освітою, переважно українець, рідше росіянин або єврей, як правило безпартійний, з певним стажем музейної роботи. Даних про місце народження немає¹¹.

Портрети співробітника 1946-го та 1947 рр. не дуже відрізняються один від одного. Хоча звісно деяких показників за 1947 р. немає – місця народження всіх співробітників та даних про технічний персонал. Але не дивлячись на це, наявні статистичні матеріали дають нам змогу відтворити портрет працівника музею.

Якщо порівняти статистику за перші два повоєнні роки, то дивує різке збільшення кількості комуністів з 12,96% у 1946 р. до 34,61% у 1947 р. На наш погляд у цього явища є два чинники: демобілізація 1945–1948 рр. – до цивільного життя повернулися мільйони солдат та офіцерів Червоної армії, частина яких були членами ВКП(б); до лав ВКП(б) не приймали деякі категорії громадян, зокрема тих, хто перебував на окупованих територіях або у полоні. Станом на 1947 р. у ХІКМ працювало 11 осіб, які свого часу перебували в окупації¹².

Показовим є приклад Михайла Васильовича Уманського, який у повоєнний час зробив у музеї непогану кар'єру, але комуністом так і не став. Він народився 1906 р. у с. Сінне Богодухівського пов. Харківської губ. Закінчив у 1932 р. Педагогічний технікум у м. Охтирка, після чого обійняв посаду директора неповної середньої школи у с. Янківка. Згодом працював у Охтирському райкомі ЛКСМУ та районному відділі освіти, у місцевій школі № 4. З 1937 р. він – студент геолого-географічного факультету Харківського державного університету, який закінчив з відзнакою у 1941 р. Але німецько-радянська війна поламала кар'єру цій людині. Він залишився на окупованій території, жив у Харкові, згодом у с. Кулички Лебединського р-ну Сумської обл. Працював робітником на Будильському спиртовому заводі, неподалік Лебедина. Внаслідок наступу Червоної армії у лютому 1943 р. опинився на контрольованій нею території і був евакуйований до Воронезької області РРФСР, звідки його мобілізували до війська у квітні 1943 р. Службу проходив на Західному та 3-му Білоруському фронтах. Демобілізований 20 листопада 1945 р. До дому повернувся з двома медалями і одним оком (втрати праве око внаслідок важкого поранення). З 26 січня 1946 р. він – на посаді наукового співробітника відділу природи ХІКМ. Працюючи у музеї, обіймав посади виконувача обов'язків завідувача відділом природи, наукового секретаря, завідувача відділом історії капіталізму. Але до лав ВКП(б) – КПРС його так ніколи і не прийняли, враховуючи перебування на окупованій території та роботу на підприємстві контрольованому окупаційною владою¹³.

На нашу думку, саме ці два вищезгадані чинники впливали на кількість комуністів у музеї.

Окремою категорією співробітників закладу були відомі у Харкові представники науки, які разом з керівництвом ХІКМ входили до науково-методичної ради закладу. Їхні особисті дані не використані для складання портрету працівника музею.

10 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 74 – 74 зв, 77, 105, 106.

11 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 2 об. – 3, 35.

12 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 37. – Спр. 1241. – Арк. 117.

13 Архів Комунального закладу “Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова”. – Личные дела сотрудников музея, уволенных в 1971–1973 гг. – Арк. 49–49 об., 59 об., 60.

Основною причиною стало те, що більшість з них працювали у музеї на неповну ставку протягом відносно короткого періоду.

Науково-методичну раду створили в лютому 1946 р. за наказом Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. Але вже у 1948 р. її було реформатовано. До неї увійшли – директор музею С. Д. Середа, заступник директора з наукової роботи Л. Д. Смирнова, учений секретар, завідувачі відділами, а також представники наукової спільноти міста, як правило викладачі Харківського державного університету. Серед них – доктори історичних наук, проф. М. І. Пакуль, який спеціалізувався на середньовічній і новій історії Європи та проф. С. А. Семенов-Зуссер, археолог і фахівець з античної історії; завідувачка кафедрою марксизму-ленінізму історичного факультету ХДУ, доц., канд. іст. наук Г. Є. Немирова; канд. іст. наук, викладач Д. А. Введенський; завідувач кафедрою історії СРСР та історії України, канд. іст. наук С. М. Королівський; доктор фіз.-мат. наук, проф. М. П. Барабашов (ректор ХДУ з 1943 по 1945 рр.); доктор біол. наук, проф. І. М. Поляков¹⁴.

Таким чином, портрет співробітника Харківського історико-краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди виглядає так: це особа з вищою освітою, переважно українець, рідше росіянин або єврей, який народився у Східній або Центральній Україні, з науковим стажем (хоча саме цей пункт викликає певні сумніви), безпартійний. Під час його складання не використані дані членів науково-методичної ради, які працювали в музеї за сумісництвом. Необхідно зазначити, що портрети співробітника ХІКМ 1946 р. та 1947 р. дещо відрізняються, але не суттєво.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Комунального закладу “Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова”. – Личные дела сотрудников музея, уволенных в 1971–1973 гг. – Арк. 49–49 об., 59 об., 60.
2. Воронова Л. М., Мартем'янова Н. С. Науково-дослідна робота Харківського історичного музею в перше повоєнне десятиліття. – Вісник ХДАК. – 2018. – Вип. 52. – С. 40–52.
3. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 1.
4. ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 29.
5. ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 45.
6. ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 37. – Спр. 1 241.
7. Коник О. “Тов. Яник – директор”: робота Марії Яник у Херсонському краєзнавчому музеї (березень 1944 –травень 1945 рр.). – Scriptorium nostrum. – 2015. – № 3. – С. 141–152.
8. Лірук Л. В. Фінансування та штат Кам'янець-Подільського музею з другої половини 1940-х років до 2010 року (на основі архівних документів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника) // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. наук. пр. за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В. С. Травінський (голова), Л. В. Баженов, О. М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 272 с.
9. Павлова О. Г. Музей Слобідської України імені Г. С. Сковороди (січень 1920–1929). – Переяславські Сковородинівські студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 304–309.
10. Принь М. О. Луганський обласний краєзнавчий музей – форпост пам'яткоохоронної роботи на сході України. – Праці Центру пам'яткознавства. – 2010. – Вип. 17. – С. 151–156.
11. Сандуляк І. Формування та діяльність Чернівецького краєзнавчого музею у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. – Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – 2016. – Т. 2. – С. 322–356.
12. Сапухіна Л. П. З історії Сумського обласного краєзнавчого музею // Сумський обласний краєзнавчий музей: історія та сьогодення. – Суми, 2005. – 184 с.
13. Юхимчук К. Ігор Свешніков та Львівський історичний музей (1945–1959 роки). – Археологічні дослідження Львівського університету. – 2015. – Вип. 19. – С. 199–215.

REFERENCES

1. Arkhiv Komunalnoho zakladu “Kharkivskiy istorychnyi muzey imeni M. F. Sumtsova”. – Lichnye dela sotrudnikov muzeya, uvolennykh v 1971–1973 gg. – Ark. 49–49 ob., 59 ob., 60.
2. Voronova L. M., Martemyanova N. S. Naukovo-doslidna robota Kharkivskoho istorychnoho muzeyu v pershe povoyenne desyatylittya. – Visnyk KHDAK. – 2018. – Vyp. 52. – S. 40–52.
3. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAKHO). – F. r-5 942. – Op. 1. – Spr. 1.
4. DAKHO. – F. r-5 942. – Op. 1. – Spr. 29.
5. DAKHO. – F. r-5 942. – Op. 1. – Spr. 45.
6. DAKHO. – F. P-2. – Op. 37. – Spr. 1 241.
7. Konyk O. “Tov. Yanyk – dyrektor”: robota Marii Yanyk u Khersonskomu krayeznavchomu muzei (berezen 1944 – traven 1945 rr.). – Scriptorium nostrum. – 2015. – # 3. – S. 141–152.
8. Liruk L. V. Finansuvannya ta shtat Kamyanets–Podilskoho muzeyu druhoi polovyny 1940-kh rokiv do 2010 roku (na osnovi arkhivnykh dokumentiv Kamyanets–Podilskoho derzhavnoho istorychnoho muzeyu-zapovidnyka) // Muzeyna sprava na Podilli:

14 Воронова Л. М., Мартем'янова Н. С. Науково-дослідна робота Харківського історичного музею в перше повоєнне десятиліття / Л. М. Воронова, Н. С. Мартем'янова. – Вісник ХДАК. – 2018. – Вип. 52. – С. 40–52.

istoria ta suchasnist: zb. nauk. pr. Za pidsumkamy vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kamyanets–Podilskiy, 15 travnya 2015 r. / [redkol.: V. S. Travinskyi (holova), L. V. Bazhenov, O. M. Zavalnyuk ta in.]. – Kamyanets–Podilskiy, 2015. – 272 s.

9. *Pavlova O. H.* Muzey Slobidskoi Ukrainy imeni H. S. Skovorody (sichen 1920–1929). – Pereyaslavski Skovorodynivski studii. – 2011. – Vyp. 1. – S. 304–309.

10. *Pryn M. O.* Luhanskyi oblasnyi krayeznavchyi muzei – forpost pamyatkookhoronnoi roboty na skhodi Ukrainy. – Pratsi Centru pamyatkoznavstva. – 2010. – Vyp. 17. – S. 151–156.

11. *Sandulyak I.* Formuvannya ta diyalnist Chernivetskoho krayeznavchoho muzeyu u druhiy polovyni 20 – na pochatku 21 st. – Pytannya starodavnoi ta seredniovichnoi istorii, arkheolohii i etnolohii. – 2016. – T. 2. – S. 322–356.

12. *Sapukhina L. P.* Z istorii Sumskoho oblasnoho krayeznavchoho muzeyu // Sumskyi oblasnyi krayeznavchyi muzei: istoria ta siohodennya. – Sumy, 2005. – 184 s.

13. *Yukhymchuk K.* Ihor Svyeshnikov ta Lvivskyi istorychnyi muzei (1945–1959 roky). – Arkheolohichni doslidzhennya Lvivskoho universytetu. – 2015. – Vyp. 19. – S. 199–215.